

Мана туужин мартгдшго халхс

Х/УНА (1109) 2х

ТӨМР ХААЛЬ

Эадрхн-Кизляр хоорндк төмр хаалһ тосхлһна тускар

“Ээрмин төлө, диилврин төлө!”

Тер хүндлгә өдрөс авч цуг өмтн ухандан батлж авсн негхн тоолвр, юмнас чигн гедргөн цухрлго, ик-бичкн уга чидлөн негдүлж шамдж, хортна уралан йовх хаалһинь бөглж, гедргөн шамлж, көөх андһаран хадһлж, “ээрмин төлө, диилврин төлө” гисн эрх дуудвриг күцөхнн төлө теңгст йовсн захсчнр, һазр деер малд, төрөнд көдлжөсн нурһлж күүкд улс, кенз наста баһчуд, ик наста өөгдүд, цуһар, кемжөтө цаг уга көлсөн асхж, көдлмшнн гүдүд орсн лавта.

Теңгст йовсн идр наста залус 2-3 сард гөрөдөн ирлго, уснд булхад гилтө захс аһнад, тенд дөөнө һал дотр йовсн ах-дүүртөн хотинь илгөхнн төлө шунжж көдлж йовсн бас лавта. Зүг нег ик һундл. Күндтө күңкл аав Ленине тогтасн өрүн сөөхн йосна таалар ахр цагин эргцд, өмн-цогцарн шунад альк тоотан өргжүлөд дамшж йовсн байр-бахта бөөдлмидн эн эхлсн дөөнө һал ширгөж уга кесн күн болһна уханд орж зоважхнн ил.

Түүнөс үлү өдр болһн орн-нутган харсхар йовжх ээж-аавин эңкр, баһ наста, мөөрсн болсн үрдүд асхрж-шатжх төмр сумн дотр орх заятаһинь медсн, һарһсн-һарлцсанһнь зовжх ухань амаран болһ!

Тегөд тиим ик зөвүрт даргджасн цагла 1941 жил октябрь сарин 10-д Лагань селөнөс райком партыд инструктор болж көдлжөсн. Намчуга Манж ирсн. Колхозин правлень деер амрсн күн уга, ахлачнь Дошлана Басц теңгс тал һарч одсн, бөөсн 4-5 күн цуглрад, Манжн ирсн кергинь соңсжанавидн.

Манж юн кергөр ирсөн келжөнө: өцклдүр обкомас мадн тал нег күн иред, ах йосна бачм һарһсн эрхн шийдвр цөөһөд, ахр цагин эргцд Эадрхн-Кизляр хоорнд 450 дууна төмр шин хаалһ тосхх, дөөнд эрхн кергтө хар түлө зөөх. Тегөд мана района колхоз болһнас баһ гихдөн түрүлж йовулх 25-30 күүнә зура темдглв. Эвинь олад 3-4 мөрн терг үдл уга дарунь йовулх. Одх һазрнь дала хол биш, үүнөс 35-40 дууна гихөд дундөд күрх һазриг зааһад, мөндөн келөд, бас нег колхозд одх болад, адһад йовж одв. Арднь үлдсн колхозин парторганизацин сөглөтр Нахлана Шуука, малын халхн толһач Нөдөдө Лиж, комсомолын организацин сөглөтр би, һурвулн доран сууһад, альдас тер 25 баахн наста, чидврән чидх улс олж авхан зөөчлөд, цаг зуур список кеһөд, маңһдуртнь йовж таслх болад үгцвидн. Колхозин бэржөх нөөмн хотна улс цуһар темдгтө; арһта, чидлтө тоотнь теңгст, тедн дотр гижгтө күүкд бас йовна.

Теднөс үлдсн невч арһта гиснь малын фермәр, төрөнө бригадар хуваж көдлжөсн улсас төмр хаалһ кех 20-25 улс йилһж авна гидг ик түрү болһсн лавта. Нег нөөлх юмн, төрөнө көдлмш баһржасн цаг эн саамд олз болад, икнкнь тедн йовх болж һарчана. Дөкөд колхозин нерн деерөс нег күн толһач болх, юн чигн хаалһин көдлмшнн тускар көдлжөх улстнь цуг бөөдлинь ясх, колхозин неринь дор уңһал уга нүүрт бөрх күн керглгдх зөвтө.

Тиигхлә партин организацин сөглөтр Нахлана Шуука келжөнө: “Тер тускар манд зовх юмн уга, цуг арһ-эв хойраг чамд даалһад, чамаг йовулжанавидн. Цаг үрөлгө цагтнь эн Ээгөтин хотнд шидр өөрмөс шавтад ирсн көвүн Муушан Нагдан бөөнө, түүнд чи бийөрн одад келхлөчн хажһр гих уга”.

“Тегөд эндрин бийднь эклөд тер складан, колхозин кассан һурвн өдр өгч дуусхин арһ хө”, гижнанд даалһжана. Эндөһөрн һурвн өдр Шуука һанцарн йовад 22 күүкд-берөдт келөд даалһад, мадна бөөх хальмг зегсн гер олад, маднд хот-хол белдүлөд, дөрвн мөрн терг бел келһөд йовулсиг колхоз 1-ал хоштаһа н октябрь сарин 17-д иртн, гиж даалһад, эн нег төртө кергөн күцөх талан һарад зогссн саам билө. Ухандм ивтрөд үлдсн өдр - октябрь сарин 17, 1941 жил.

Дөөнө захд эжго эрм цаһан көдөд бүтү һазр улан һарарн халһж, төмр хаалһ тосххар йовжх 22 күн, 4 мөрн тергн, деернь хальмг гер, хот-хол, хувц-хунр ачата, колхозин һаза цуглрсн йовхар бөөнөвидн. Эн йовжх улст күн болһн бийдөн зөв чеежин зовлцгта.

Баахн наста күүкд улсин залуснь теңгст, 2-3 сарар гөрөдөн ирдго, көлд орсн күүкднь, бэржөсн цөөкн малнь, көглрсн аав-ээжнь арднь хөлөһөд үлджөх, зөрмнь шуд герөн хаяд, элгн-садндан даалһад һарсн.

Күүкднь болхла 17-18 күрсн наста үүрлж, ингөлж йовсн эңкр ингүднь шидрхн дөөнд мордсн, ода альд асхрсн сумна дотр йовхнь меддг арһ уга. Тедн дотр бидн хойр көвүн - 19 наста би, дөкөд негнь - Ээгөтин хотнас Очрин Орган, цаг зуур өвчнө шалтгар дөөнд йовхасн үлдснм.

Тегөд йовхар бөөх улсин ухан-седкл дотран түңшөд, ода цааранднь юн үзгднө, юн учрна гихөд тагчг зогсчасн кемлө мана колхозин партин организацин сөглөтр Нахлана Шуука мана бөөдлжг онһһсн бөөдлгөһәр хоолан ясад келжөнө:

- Нә, эңкр дүүнр, тадна эн йовжх хаалһ, кехөр бөөх көдлмшнн цуг тенд цусан асхж йовх ахрһта залһлдата. Тадна кесн шин төмр хаалһар өмн үзгөс зөөсн хар түлөнө күчн, адрж йовсн андн хортна чидлинь баһлж, хөрү көөхөднь нөкд болһн лавта. Тиигхлә тер тоотыг уханасн алдлго, эрхн кергтө эрүл-мендөн хадһлж, өмтнөс ард үлдлго, “Улан туг” нөртө колхозин неринь өөдөн бөрж, зула тиньгөр, байрта, көдлмшөн күцөж диилвртө ирцхөтн,- гихөд маднд йөрөлөн төвө.

Тергнө ярьндгд босхсн улан тугта, деернь хальмг гер ачсн мөрн тергн түрүлөд ормасн көндрөд һархла, ардаснь көөлөдөд һурвн мөрн тергн мадниг йовулхар ирсн улстаһан Ээгөтин хотна ут уулынцар арһул йовад, хотна һазак захд көндлң бөөсн олна хаалһд ирөд, күргүлин улсһаһан мөндлөд, теврлдөд салх саамд саак халсгго халун нульмсн заядар асхрад, уйн седкл үүдөсн цаг билө.

Яахв, цагин бөөдлд даалһад, асхрсн нульмсан арчад, тергн деерөн һарч сууһад, ар үзг хөлөж хаалһдан орад йовж йовनावидн.

Зууран бичкн хотн Бүтүкөгөр дөврөд, арднь бөөсн шалтр уста өргн нууриг һатлад, Ижлин толһан Омрун хотна деер бийөр һарад, цааранднь йовад, Халһна Баһуда өмн захар бөөсн Эрхн амна хотар дөврөд, зөвөрт йовсна хөөн Зурмтин хотнд ирөд зогсनावидн. Мана өмн Иришкин хотнд бөөсн “2-я пятилетка” колхозас бас хаалһ кехөр һарсн кесг улс мөрн тергтөһөн хотн дунд зогсжаж, теднлө харһад юн хаалһар бөөрндөн күрхөн күүндж бөөләвидн.

Генткн хотна дундкнег герин һазаһас хатрдг хар мөриг күчтө тергнд зүүсн, тергн деернь улан торһн альчурта, төгрг шар күүкн мөрнө жола бөрсн, хажуднь хар-улан көвүн Морхадан Бадм-Хаалһ хонхта гармаг дуһинь өөдлүлж зааглж татад, хар мөрнө шурун хатрһһар күрч ирөд келж йовна: “Цуһар мөндвтө! Хаалһтн аптн болтха, кехөр-күцөхөр йовх керг-үүптн номин йосар бүттхө. Бидн тадниг уралан дахж һарһхар йовनावидн, үүнөсн Берктин селөнд күрөд, таднд белдсн хот-хол эдлөд, невчк амрад цааранднь йовх болжанаг”, - гиж келн һартан бэржөсн гармадан биилдг айс татхлань, көл эврөн бийнь көдлө.

НАСНА Антин

(Эклцнь 108-ч тойгт. Цааранднь барлгдх).